Dokumentation des tschuwaschischen Originals

Der nachfolgende Text wurde vom „Tschuwaschischen Kulturzentrum“ auf Grundlage der von Mischi Juchma zusammengetragenen und verschrifteten Fassung zur Verfügung gestellt.

Аттилпа Кримкилте

Атăлçи пăлхар-чăвашсем çинчен хайланă
пайăтсен çаври е чăвашсен авалхи эпосĕ (кăссайĕ)

Хир-хир урлă утрăм,
Хир урлă утрăм,
Вăрман-вăрман витĕр тухрăм,
Вăрман витĕр тухрăм,
Ӑрăс шырарăм;
Ӑрăс шырарăм;
Янтă ăрăс шырарăм пулмалла,
Янтă ăрăс çуках пулмалла.

Хир-хир урлă утрăм,
Хир урлă утрăм,
Вăрман-вăрман витĕр тухрăм,
Вăрман витĕр тухрăм,
Савни шырарăм;
Савни тупаймарăм.
Кăлăхах савни шырарăм пулмалла,
Пире саван çуках пулмалла.

Питрав юрăçă юрри

Аттила мухтаса калани (Умсăмах вырăнне)

Пĕрремĕш мухтавлани

Аттил камне халь ĕнтĕ пĕлмеççĕ,
Чăвашсен ун пек çын пулман пуль теççĕ.
Апла калани тĕрĕс мар,
Çакна пурне те ăнлантарар.
Аттил вăл чăвашсен авалхи патши,
Чаплă çарпуçĕ тата элтепер.
Ĕлĕк-авал ăна пĕлнĕ кашни,
Çакна та сире пĕлтерер.
Тĕрĕс пурнăçпа вăл пурăннă,
Чăвашсене юратнă.
Анчах та телейсĕр юрату
Кӳнĕ ăна ырату.
Тен, вăл ытлашши те хапсăннă пулĕ.
Ăна пĕлсессĕн çамрăк çын кулĕ.
Тен, вăл хăйĕн вăйне кирлĕ пек виçеймен,
Кама юратмаллине пĕлеймен.
Тен, хăйне çывăх çынсене кӳрентернĕ,
Çавна пула Пӳлĕхçе кӳрентернĕ.
Çавсем çинчен каласа парар,
Пайăтсен çаврине юрласа кăтартар.

Иккĕмĕш мухтавлани

Кашни кайăкăн икĕ çунат,
Икĕ çунат та çулĕ пĕрре.
Кашни çыннăн кунĕ нумай,
Кунĕ нумай та ĕмĕрĕ пĕрре.

Кашни куна йĕркеллĕ пурăнасччĕ,
Ĕмĕр иртет тесе шеллес марччĕ.
Хамăр ламтайсене астăвасчĕ,
Аттил патшана та манас марччĕ.

Кашни пулă шывра пурнать,
Кашни этем çĕр çинче пурнать.
Пурнăç пултăрччĕ йĕркеллĕ,
Шăпа пултăрччĕ телейлĕ.

Пурăнса ирттерер ĕмĕре этемле,
Инçе çултан ялан таврăнар киле.
Хамăр ламтайсене асăнса икерчĕ пĕçерер,
Аттил патшана та асăнса çиер.

Пĕрремĕш пайăт

Аттил – чăвашсен чаплă çарпуçĕ тата патши. Вăл ертсе пынипе чăвашсем хăйсен тăшманĕ шутланакан чухасене тапăнаççĕ. Чухасене вĕсен патши тата çарпуçĕ Чупайрек ертсе пынă. Аслă уйра питĕ хаяр çапăçу пырать. Юлашкинчен Аттил çарĕ тăшмансене çапса çĕмĕрет.
Аттил патне унăн йĕкĕчĕсем тыткăна лекнĕ çынсене илсе пыраççĕ. Вĕсен хушшинче - хĕр-пике Кримкилте те.

…1…

Çынпа çын хушшинче тытăçу-
Арăсланпа шурă парс хушшинчи çапăçу.
Пĕрре пĕри тапăнса пырать,
Тепре тепри çĕнтерсе пырать.
Пĕри аманать,
Çĕре ӳкет,
Çын ури айне пулса пĕтет.
Тепри аманать,
Йывăç пек йăванать,
Ыратнине чăтаймасăр ахлатать.
Виççĕмĕшĕ аманса,
Ут ури айне пулса,
Ним юлми таптанать,
Пуçне çухатать.

Аслă уйра пырать çапăçу,
Çынпа çын хушшинчи юнлă тытăçу.

…2…

Пуринчен те малта - Аттил,
Пуринчен те маттурри - Аттил,
Пуринчен те паттăрри - Аттил,
Пуринчен те хаярри - Аттил.

Ун аллинче хĕç мар,
Ун аллинче - алтаспан.
Алтаспанĕпе çапать те йĕр тăвать,
Тепĕр енне çапать те çул тăвать.
Аттил айĕнче - ут мар,
Аттил айĕнче - урхамах,

Ун сăмсинчен вут тухать,
Çăварĕнчен çулăм çапать.
Пĕр енне пăхать те вутпа çунтарать,
Тепĕр енне пăхать те çулăмпа ĕнтет.
Çапăçаççĕ çынсем -
Чăвашсемпе тăшмансем,
Кам мĕнпе пултарать,
Çавăнпа çапать,
Кам мĕнпе пултарать,
Çавăнпа чикет,
Кам мĕнпе пултарать,
Çавăнпа касать,
Кам мĕнпе пултарать,
Çавăнпа перет.

Чăвашсене Аттил ертсе пырать,
Тăшмансене Чупайрек ертсе пырать.

…3…

Аттил

Пирĕн тăшмансем - чухасем.
Хăраса ӳкрĕç, тарма хатĕр вĕсем.
Эппин, хытăрах тапăнар,
Çавăрса илер,
Çавăрса илер,
Вĕсене пур енчен те çапар.
Вара çĕнтерӳ пирте пулать,
Пĕтĕм тĕнче пирĕн алра пулать...

***

Аттил ертсе пынипе,
Вăл аслатилле саспа чĕннипе,
Чăвашсем питĕ хастар,
Вĕсене никам çĕнмелле мар,
Тăшман çине тапăнсах пыраççĕ,
Тăшмана пур енчен те хупăрлаççĕ.

Чупайрек

Кам ирĕклĕхшĕн,
Çавă хĕç çĕклет,

Кам ирĕклĕхшĕн,
Çавă ухă тытать,
Кам ирĕклĕхшĕн,
Çавă сăнă илет,
Вара манпа пĕрле
Тăшмана тĕп тăвать.
Ан хăрăр, тусăмсем!
Ан хăрăр, юлташсем!
Çĕмĕретпĕр эпир Аттила,
Çĕнтеретпĕр эпир Аттила,
Вăл кунтан тарса каймалла,
Килне мар, хăяматалла!..

***

Чупайрек ертсе пынипе
Чухасем кĕрешеççĕ мĕнпур вăйĕпе.
Чăвашсене парăнмаççĕ,
Элемĕсене те усмаççĕ.

Икĕ вăй пĕр-пĕрин çине кĕрет,
Никам та пĕлмест -
Хăшĕ çĕнтерет.
Икĕ вăй пĕр-пĕрне тапăнать,
Никам та пĕлмест -
Хăшĕ çиеле тухать.

•••4•••

Камсем-ха вĕсем чăвашсем.
Камсем-ха вĕсем чухасем.
Мĕншĕн пĕр-пĕринпе
Çапăçаççĕ çак аслă хирте.
Чăвашсем вĕсем - ирĕк халăх,
Чăвашсем вĕсем - аслă халăх.
Пин-пин тĕрлĕ пурлăх вĕсен,
Чи чаплă пурлăхĕ
“Ылттăн кĕнеке” вĕсен.
Тапса тухнă вĕсем мальенчен,
Хĕвелтухăçĕнчен,
Ылттăнту таврашĕнчен.
Ылттăнту вĕсене
Панă хăй вăйне.

Чи малтанхи патши вĕсен Метте,
Ăна пĕтĕм тĕнче пĕлмелле.
Метте ертсе пынипе
Аслăланнă вĕсем ĕлĕкех.
Анчах Метте вилсен
Сапаланса кайнă.
Ют йăхсем хĕснипе
Кайьеннеле тарнă.
Кунта чух кайран,
Аттил патшана ларсан,
Тепре çĕкленсе кайнă,
Пĕтĕм кӳршĕсем вĕсене пуç тайнă.
Çавăнпа чăвашсем Аттила саваççĕ,
Унпа пĕрле кĕрешĕве тухаççĕ,
Кирек мĕнле тăшмана та,
Кирек мĕнле ют йăха та,
Тытса лăскаççĕ,
Çапса хуçаççĕ.

···5···

Халь чухасем пирки калар,
Вĕсем камне палăртар.
Чухасем кайьенче пурăнаççĕ,
Йышлă йăхпа пурăнаççĕ.
Вĕсем те, чăвашсем пекех,
Хастар та маттур тем пекех.

Чуха - пит харсăр халăх,
Пурне те кураймасть,
Хăйне кӳрентернине чăтаймасть,
Асра хăварать ĕмĕр асăнмалăх.
Чăвашсем те вĕсенчен нумай хĕн курнă,
Вĕсен çĕрĕнче те чухасем урнă.
Çавăнпа ĕнтĕ вăрçă пырать,
Кашни чăваша кунта вăрçă шырать.

Пĕр йăвара
Куракпа чана лараймасть.
Пĕр çуртра
Йытăпа кушак пурнаймасть.
Çавăн пекех çак аслă çĕршывра,

Вĕçĕ-хĕррисĕр уй-хирте,
Çеçенхирте,
Çаранлăхра
Чăвашсемпе чухасем пурнаймаççĕ,
Çавăнпа çак аслă вăрçа вăрçаççĕ.
Чăвашсен çарĕнче те çын нумай,
Чухасен çарĕнче те çын нумай,
Хаяррăн çапăçаççĕ,
Пĕр-пĕрне тапăнсах пыраççĕ.

…6…

Аттил çарĕнче тепĕр паттăр,
Ун пекки тĕнчере те урăх çук-тăр!
Ку вăл - Айтаман,
Нихăçан тăшмана парăнман
Çамрăк çарпусĕ,
Питĕ сивчĕ ун кусĕ:
Ухăпа перет -
Тĕл лекет,
Сăнă ывăтать -
Тăшмана йăвантарать,
Хĕçпе çапать -
Тăшмана тĕп тăвать,
Учĕпе кĕрет -
Тăшмана çĕнтерет.

Аттил çарĕнче тата тепĕр паттăр,
Ун пекки те тĕнчере урăх çук-тăр!
Ку вăл - Марка-улăп,
Кашнийĕ унпа чух чăн-чăн паттăр пулĕ.
Марка-улăп нихçан
Тăшманран хăраман.

Малта вăл ялан,
Ун аллинче - алтаспан.
Пĕр енне çапать -
Çул тăвать,
Тепĕр енне çапать -
Йĕр тăвать.

Иккĕн икĕ енчен тăшмана хĕсеççĕ,
Чуха паттăрĕсене çĕнтереççĕ.

Ухăпа перет Айтаман,
Лектерменни пулман нихăçан.
Хальхинче те тĕл перет çарпуçĕ,
Чупайреке тĕлленĕ ун куçĕ.
Чупайрек пит йывăр аманать,
Ун аттикки калла чакать,
Патша аманнине пĕлни
Чухасене йăлт хăратать,
Пĕр çарĕ каялла чакни,
Ыттисене те чактарать.

Аттил

Тăшман хăрать...
Тăшман тарать!
Тата та хытă тапăнар,
Йăлт ним юлмиех аркатар!

...7...

Таптанă сарă чечеке
Тепре çĕн пурнăç пама çук.
Тарма пуçланă этеме
Чарма никам та пĕлес çук.

Тарать тăшман!..
Ăна хыçран
Хусах пырать-ха Айтаман.
Çавăн чухне чухасене
Пит йывăр ăраскал кĕтет:
Çавăн чухне ун аллине
Чупайрек хăй лекет.

Сарлака уйра Аттил тăрать.
Айтаман-çĕнтерӳçĕ ун патне пырать.
Айтаман хыçĕнче - чухасем,
Тыткăна лекнĕ тăшмансем.
Вĕсен хушшинче Чупайрек,
Вăл аран утать, вилнĕ пек.
Йăлт юнланнă хăй,
Йăлт аманнă хăй,
Халтан кайнă вăл,
Пуçне уснă вăл.